

libris

Respect pentru români și alții

IOAN PETRU CULIANU

Locuri serio

Ştiinţă şi artă
în gîndirea Renaşterii

POLIRO

IOAN PETRU CULIANU

Iocari serio

Ştiinţă și artă
în gîndirea Renaşterii

Traducere de Maria-Magdalena Anghelescu și Dan Petrescu

Postfață de H.-R. Patapievici

POLIROM
2017

BIBLIOTECĂ IOAN PETRU CULIANU

Cuprins

Notă asupra ediției (Tereza Culianu-Petrescu)	7
Introducere	9
I. De la <i>bull-roarer</i> la Nietzsche	9
II. Ce își propune cartea de față	18
Note	26
Capitolul I	
Originile științei în timpul Renașterii	29
Note	58
Capitolul II	
Marsilio Ficino (I) : <i>Signum per voluntatem</i>	67
Note	99
Capitolul III	
Marsilio Ficino (II) : Jocul ca mister	109
Note	145
Capitolul IV	
Leonardo și grota	161
Note	175
Postfață	
Jocul serios al magiei (H.-R. Patapievici)	181

Michel Foucault, într-unul din cele mai cunoscute și influențante romane de filosofie, *Nașterea filozofiei*, scrie: „În secolul al XVI-lea, în Europa, se înțelegea că lumea este un loc de joacă, în care omul este un jucător, și că lumea este o jocărie, în care omul este un jucător. În secolul al XVII-lea, în Europa, se înțelegea că lumea este un loc de lucru, în care omul este un lucru, și că lumea este o lucrărie, în care omul este un lucru.”

Capitolul I

Originile științei în timpul Renașterii

*Ludo quippe et ego symbolis sed ita ludo,
ut me ludere non obliviscar**

Johannes Keplerus

Cititorul își va aminti, desigur, capitolul dintr-o celebră carte a lui Michel Foucault, consacrat metodei științifice a Renașterii¹.

Omul de știință din secolul al XVI-lea și chiar de mai târziu, după interpretarea lui Foucault, era convins că o anume *solidaritate* magică leagă între ele părțile universului, pe baza *similitudinii* dintre ele. Pentru a da primul exemplu care ne vine la îndemînă, medicul renascentist tămăduia bolile de ochi cu ajutorul unei plante ale cărei fructe semănau cu un ochi. În toate obiectele lumii sînt imprimate niște *semnături* (*signatura*e), niște mărci distinctive care le pun în raport unul cu altul, ca planta cu ochiul. Totalitatea acestor semnături formează *scriitura lumii*. Telul pe care și-l propune omul de știință al Renașterii este comentariul acestor analogii cosmice, lectura scriiturii mistice a lumii. Eșecul acestei întreprinderi poate fi lesne prevăzut: „La tâche du commentaire, par définition, ne peut jamais être achevée. Et pourtant le commentaire est tout entier tourné vers la part énigmatique, murmurée, qui se cache dans le langage commenté : il fait naître au-dessous du discours existant, un autre discours, plus fondamental et comme «plus premier» qu'il se donne pour tâche de restituer”². Discursul lumii fiind nesfîrșit, orice comentariu e amenințat de *regressus ad infinitum*.

Concepția *similitudinilor* pusă în evidență de Michel Foucault presupune că referentul unui semn face parte dintr-o altă categorie de semne, cu alte cuvinte că ceea ce pentru noi este un *semn* era, pentru omul de știință al Renașterii, un *simbol*. Conform acestui principiu al analogiilor, referentul fructului care seamănă cu un ochi este *ochiul* însuși, iar *cauza* pentru care această asemănare există este solidaritatea mistică a părților lumii.

Să nu uităm că ochiul aparține *omului*, iar în filozofia Renașterii poziția omului este particulară : el se află în mijlocul unui univers ierarhic, având *deasupra* sa o etapă superioară a ființei, iar *dede-subtul* său o etapă inferioară. Omul însuși este sinteza acestor două jumătăți ale cosmosului, în el este închisă lumea de sus și lumea de jos. În acest fel, fructul care seamănă cu un ochi este solidar cu ochiul uman pentru că, într-un anume sens, *face deja parte din organismul extins al omului*.

Teoria similitudinilor care, aşa cum a arătat și Michel Foucault, stă la baza metodei științifice a Renașterii, descinde direct din tradiția platonică, revenită la modă, după veacuri de eclipsă parțială, în Florența medicee. Așa cum s-a întîmplat cu multe bunuri platoniciene, nici acesta n-a fost în întregime pierdut de-a lungul secolelor trecute, ci s-a păstrat prin gîndirea Părinților platonicieni.

Dacă într-adevăr știința Renașterii urmărește restabilirea unui „discurs prim” prin descifrarea „scriurii lumii”, acest discurs nu se situează înăuntrul lumii însesi, ci în afara ei. Postulatul de la care se pleacă este că lumea reprezintă doar ultima derivărie, inferioară, a unei dimensiuni inteligeibile unde tot ce aici „jos” este spus în mod neclar, voalat, criptic, dăinuie într-o formă eternă și limpede. Lumea însăși este un *cifru* : descifrarea scriurii ei duce la contemplarea inteligebilului. „Tot ceea ce este trecător e doar alegorie”³, sentențiază Augustin, afirmînd principiul însuși al cunoașterii simbolice. „Orice obiect în spațiu, orice întîmplare în timp sănătatea de o semnificație spirituală. Lumea materială este doar lumină reflectată și oglindă a lumii inteligeibile. În gîndirea modernă, natura e definită ca un lanț de cauze și efecte ;

în lumea medievală e concepută ca un sistem de semne și de simboluri... Toate lucrurile naturale sînt «vestigia» și «nutus», urme și semne prin care Dumnezeu se revelă și încearcă să ne readucă la prima noastră sorginte”⁴.

Natura nu reprezintă decît un ultim *semn* al unei instanțe mai înalte, nu numai din punctul de vedere al ființei și realității, ci chiar din punct de vedere spațial. Această idee, pe care ne-am obișnuit să-o considerăm „medievală”, atinge o amploare nemaicunoscută abia în timpul Renașterii, asumînd o formă magică străină Evului Mediu luat ca un tot. Ea apare la Marsilio Ficino (1433-1499) într-una din formulările ei cele mai radicale și își continuă influența subterană pînă în secolul al XVIII-lea⁵. În tratatul *De vita coelitus comparanda*⁶, Ficino expune astfel fundamentalul teoretic al metodiei științifice rinascimentale :

După spusele lui Platon, mașina lumii este astfel alcătuită, încît lucrurile cerești asumă pe pămînt condiția pămîntească, iar lucrurile pămîntești asumă în cer o demnitate celestă. În viața ocultă a lumii și în minte, care este regina lumii, sînt răsădite lucrurile cerești... Astfel, unii afirmă că acest mod de a opera este magic și că, folosind anumite momente propice (*temporibus opportunis*), lucrurile cerești pot fi într-un anume fel atrase către oameni, prin acele lucruri inferioare care simpatizează cu cele superioare (*per inferiora superioribus consentanea*) ; ba chiar că prin cele cerești noi putem să ne împrietenim (*conciliari*) cu cele supracerești⁷.

Cu alte cuvinte, în natură sînt imprimate anumite „semne” care, corect evocate, pot atrage protecția entităților supraumane, a demonilor aerieni și a astrelor divine.

Ficino, care tradusese cartea *Despre vise* a neoplatonicianului creștin Synesius⁸, nu face decît să reia aici una dintre formulările acestuia :

Trebuie ca părțile acestui univers, care simpatizează și *conspiră* împreună cu omul, să fie împreunate prin vreun oarecare mijloc.

Și poate că incantațiile magice nu sunt altceva decât un astfel de mijloc. Căci ele atrag în aceeași măsură în care semnifică. Și e într-adevăr înteleapt acela care înțelege înrudirea între ele a părților lumii. Căci el poate să-și însușească beneficiul acelora mai mari ca el, atrăgînd prin sunete (*phonas*), materii (*hylas*) și figuri (*schemata*) prezența acelora care sunt cel mai departe de el [a zeilor supracerești⁹]. Mintea omenească însăși conține în ea formele tuturor lucrurilor care sunt¹⁰.

În sistemul coherent de care începem să ne apropiem, ceea ce este „sus” este și „jos”, dar lucru nu este spus răspicat, ci de abia șoptit, astfel încât urechea – sufletul uman – nu poate percepă vocea subtilă a lucrurilor în toată claritatea ei. Scriitura lumii este încîlcită, iar organul care o descifrează – „ochiul lăuntric” situat în inimă – trebuie mai întîi purificat pentru a se obișnui cu semnele și a le transmite intelectului. Deși noi ne aflăm într-un loc inferior, într-o carceră ingrată¹¹, departe de lumea supracelestă unde sufletul eliberat de balastul cochiliei trupului contemplă netulburatele idei¹², totuși optimismul exaltat al neoplatonismului transpare din plin din speranțele formulate mai sus.

Se poate lesne observa că, în timp ce obiectul științei de astăzi trebuie căutat pe *orizontală*, în lumea înconjurătoare, obiectul științei Renașterii se află pe o *verticală* a ființei în care se stabilește o *ierarhie* ontologică. Ceea ce se află aici „jos” este numai copia palidă, imperfectă, corruptibilă, a ceea ce se află „sus”. „Fenomenul” are locul său în ambele științe; dar în timp ce pentru noi fenomenele naturii arată, vădesc anumite legi transformabile în formule fizico-chimice, fenomenele de care se ocupă știința Renașterii trimit către o lume ocultă, invizibilă, care transpare prin ele pînă aici „jos”, în temniță unde se află omul.

Obiectul științei cantitative, chiar dacă nu se epuizează prin contactul sensibil, trimite la anumite legități de tip matematic. La Galilei, legătura cu neopitagorismul (mistică matematică) este încă evidentă, ca și la Newton. Kepler este și el pasionat

Respect pentru oameni și cărți

de o perspectivă transcendentă, de unificarea inteligebilă a experiențelor sensibile cu ajutorul formulelor matematice. Însă, în general, cu excepția acestor iluștri înaintași, știința cantitativă se va ocupa din ce în ce mai puțin de substratul mistic al lumii fenomenelor, și tot mai mult de fenomenele în sine.

Cazul științei Renașterii este exact opusul acestuia. Așa cum am văzut, încercarea ei fundamentală este de a capta, cu ajutorul descifrării scrierii încîlcite a lumii, forțele cerești și supracerești care răspund structurilor acestei scrierii. Cu alte cuvinte, omul de știință – adică magicianul – găsește în scrierea lumii acele figuri și formule care corespund entităților vizibile și invizibile de deasupra sa. Aceste formule au putere coercitivă asupra entităților respective și permit magicianului să-și însușească serviciul prestigios al acestora. Se poate, în adevăr, concepe un „magician total”, care și-a însușit toate „cifrurile” din scrierea lumii. Acesta însă nu poate fi decât un pios deziderat, întrucât unicul mare magician este Intelectul însuși, Logosul, Rațiunea universului.

Cititorul își va aminti, desigur, în legătură cu cele spuse de noi, de anumite povestiri ale lui Jorge Luis Borges. Un vrăjitor este întemnițat alături de un jaguar și înțelege structura analogică prezentă în dispoziția petelor de pe blana jaguarului. În acest mod, el devine *magicianul total* despre care vorbeam, capătă putere asupra întregului univers. Subtilul Borges face, aici, uz de o străveche credință a indienilor sudamericani, pentru care blana jaguarului reprezintă bolta cerească înstelată, deci contemplarea blănii echivalează cu contemplarea bolții cerești, cu *theoria la stoici*. Magicianul *descifrează scrierea lumii* prin reducerea lumii însăși la o microstructură asupra căreia se poate concentra. Dar lectura blănii jaguarului echivalează cu lectura bolții cerești și a mirabilei regularități a mișcărilor astrale.

O alegorie mai potrivită pentru știința Renașterii ar fi anevoie de găsit. Indiferent de poziția singulară a anumitor personalități, pentru sau împotriva astrologiei, perspectiva astrologică asumă

un rol hegemonic în gîndirea Renașterii. Discipline străvechi, prezente deja în aşa-numita *vulgată* hermetică apărută încă de prin secolul al III-lea a.C., revin acum la modă după o uitare de mai multe veacuri. Astrobiologia și astromedicina, bazate pe același principiu al analogiei universale despre care am vorbit mai sus, își dau mîna cu horoscopia universală și individuală, prin care se poate prevedea destinul lumii, al unui popor și al unui individ. Prin operații astromatematice, medicul își îngrijește pacienții făcînd uz de plante medicinale (*des simples*) aflate sub înrîurirea anumitor aștri, de talismane și amulete confectionate din anumite materiale care înlătură influențele pernicioase sau atrag influențe favorabile. Cuvîntul „influență” însuși, pătruns de mult în vocabularul mai tuturor limbilor occidentale, nu desemna la început decît înrîuririle, mai ales defavorabile, ale aștrilor.

Creștinismul, datorită necesității de a salvagarda liberul arbitru, condamnă, prin Augustin, practicile divinatorii de orice fel. Dar ele avuseseră și vor avea timp să fie asimilate în scările unor neoplatonicieni creștini ca Synesius, care vor cunoaște din nou succesul în timpul Renașterii. Deși asumă în general poziția tomistă¹³, Marsilio Ficino însuși dă astrologiei și tehnicilor divinatorii un spațiu fără precedent la autorii creștini din Evul Mediu.

Divinația este cel dintîi dintre bunuri, afirmă Synesius. În ce privește știința și facultatea de a cunoaște universul, Dumnezeu e la fel de departe de om precît acesta e de animale. Căci numai Dumnezeu cunoaște natura pe deplin [teoria „magicianului integral”], în vreme ce omul, prin beneficiul divinației, poate cunoaște mult mai mult decît i-ar îngădui-o însușirile sale comune. Vulgul ia cunoștință doar de ceea ce are în față, iar despre lucrurile la care nu are acces, el formează presupunerile...¹⁴

Înțelepții, în schimb, „prevăd viitorul, unii din poziția aștrilor, alții prin observația stelelor fixe... ; unii citesc în viscerele animalelor, alții în graiul ori în zborul păsărilor”¹⁵. Ipoteza de la

Respect pentru oameni și cărți

care se pleacă este analogia universală : „În toate cele ce sănt există un principiu ocult care îngăduie transcenderea naturii și impreunarea cu inteligebilul”¹⁶. Acesta este postulatul însuși al teurgiei neoplatonice, ilustrată mai ales de Jamblichus și Proclus. Tratatul lui Ficino *De vita coelitus comparanda* nu face decât să reia sistematic sinteza teurgică. Așa cum vom vedea în capitolul II al acestei lucrări, sufletul, *copula mundi*, are la Ficino un loc intermediar între intelectul mobil și lumea imobilă a corpurilor. Sufletul poate să se înalte pînă la „rațiunile seminale” ale lucrurilor¹⁷, care sănt ideile din Mintea divină. Sufletul lumii, prezent peste tot, se manifestă ca suflet *exemplar*, pentru a fi cunoscut, și ca suflet *seminal*, pentru a genera.

Prin rațiunile seminale, sufletul lumii a generat niște figuri în cer, deasupra stelelor, ale căror părți au facultatea de a imprima proprietățile lor asupra întregii figuri. Prin aceste proprietăți ale părților, în figurile stelare sănt conținute speciile tuturor lucrurilor inferioare și proprietățile lor. Există 48 de figuri universale, anume 12 în Zodiac, și 36 în afară...¹⁸

Ficino dă aici astrologiei o valență ontologică și cosmogonică. Dar gîndirea sa, departe de a fi modernă pentru timpul în care scrie, se întoarce îndărăt cu mai bine de un mileniu și jumătate, pînă la concepțiile astrologice populare. Ipostazele sale nu sănt decât figurile semipersonalizate ale Zodiacului împărtit în 12 semne și 36 de decani. Astrele au influență asupra lumii¹⁹ și asupra părților care compun organismul „subtil” și organismul fizic al omului²⁰. Vom prezenta pe larg, în capitolul următor, analogiile dintre micro- și macrocosmos la Ficino, ca și aventura sufletului care coboară din înălțimile siderale în carceră lumii, carceră împodobită însă cu reminiscența *frumosului* inteligeabil. De ajuns să fie spus, deocamdată, că aceste motive fac parte din același principiu al *omologiei integrale* care se află la baza științei Renașterii. Omul este inserat într-o lume care e copia inteligebilului ; el însuși este